

MOTİFLER

F. ÇİÇEK DERMAN

Türk sanatında kullanılan motifler,¹ uzun bir zaman dilimi içinde, farklı devirlerde yeni örneklerin katılmasıyla zenginleşmiştir. Türk tezyinî sanatlarının temelini teşkil eden motifler, sanatkâr tarafından gerçekçi bir bakışla tabiattan alınarak, esas çizgileri korunup teferruatı atılmış; buna şahsi zevk ve görüşler de katılarak çizimi tamamlanmıştır. *Üsluplaştırma* veya *üsluba çekme* adı verilen bu yol sayesinde ne tabiat kopya edilmiş, ne de tamamen zıddı olan şekiller ortaya çıkarılmıştır. Aynı çiçeği örnek alarak üsluplaştıran sanatkârların meydana getirdikleri motifler, kaynak aynı olmasına rağmen, çizim sırasında ortaya koydukları zevk ve görüşleri sebebiyle, farklı görüntüler arz eder. Bu da sanatta zenginliğin en belirgin özelliğidir.

Zengin örneklerine İstanbul'da da rastlanan motifler, bezeme sanatlarımızın her bir dalında (tezhip, çini, kalemîşi, ağaç ve maden işleri, taş oymacılığı vb...) teknik, malzeme ve usul farklılıkları görülmekle beraber, aynı karakteri taşır. Mesela çini ve kalemîşi için çizilecek bir desenin motifleri, eserin seyredileceği mesafe düşünülerek, büyük ve teferruatlı; levha veya kitap tezhibindeki deseni meydana getiren motifler ise diğerlerine göre daha küçük ve sade olur. Fakat kaynak, karakter, sınıflandırma gibi hususlarda her iki desende de kullanılan motifler aynıdır. Çini deseni için hazırlanan bir *penç* motifinin çapı 15 cm'ye kadar çıkabildiğinden, motif ayrıntılı çizilirken, aynı *penç* motifi, kitap sayfası bezemesinde, motifin çapı 3 mm'ye ineceği için teferruatı atılarak kullanılır. Kaynakları esas alarak motifleri

1 İnci A. Birol ve Çiçek Derman, *Türk Tezyinî Sanatlarında Motifler*, İstanbul 1991.

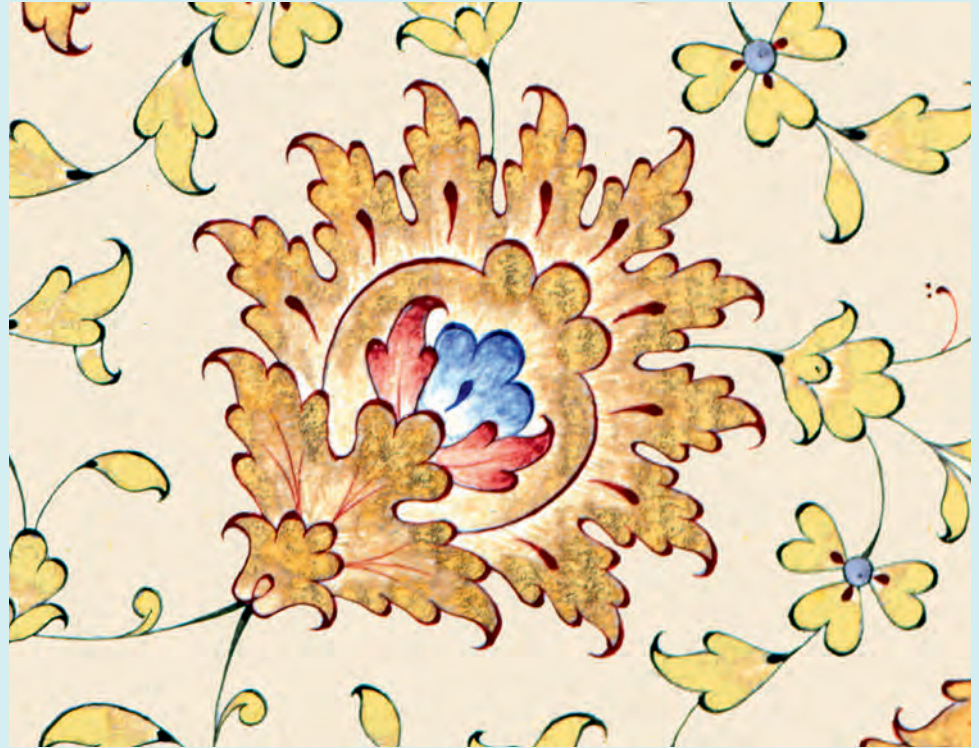
tasnif etmek istersek, ilk olarak, bitki kaynaklı motifler göze çarpar. *Hatâyî* grubu adı altında toplanan bu motifler *yaprak*, *penç*, *goncagül*, *hatâyî* (Resim 1), *yarı üsluplaştırılmış çiçekler* (gül, lale, karanfil, bahar ağacı, zambak vb.) olmak üzere, kendi içinde de gruplara ayrılırlar. Yarı üsluplaştırılmış çiçekler, XVI. yüzyılda İstanbul'da nakkaşhanede Karamemi isimli bir sernakkaş tarafından bahçe çiçeklerinden ilham alınarak ortaya çıkarılmıştır. Bu motiflerin en gelişmiş örnekleri İstanbul'da bulunmaktadır ve çok sevilen bu yarı üsluplaştırılmış motifler, her devirde kullanılmıştır. Bitki kaynaklı motiflerin müşterek özellikleri, nüanslı çizimleridir. Çizgide verilen bu incelik ve kalınlık farkı, motifin büyüklüğü ile orantılı olarak azaltılır veya çoğaltılır. *Penç*, bir çiçeğin kuşbakışı görüntüsünün üsluplaştırılarak (stilize edilerek), *hatâyî* (Resim 2) ve *goncagül*, bir çiçeğin dikine kesitinin üsluplaştırılarak çizilmesiyle ortaya

çıkır. *Hatâyî*, *penç*, *goncagül* ve *yaprak* motifleri tam üsluplaştırılmış oldukları için, örnek alınan çiçeğin aslı belirlenemez.

Hayvan motifleriyse, hayal mahsulü *efsanevi hayvan motifleri* (ejder, simurg, ki'lin) ve tabiat kaynaklı, *üsluplaştırılmış hayvan motifleri* (aslan, pars, tavşan, geyik ve

1- Hatâyî motifi

2- Halkârî üslûbla işlenmiş hatâyî motifi

çeşitli kuşlar) olmak üzere iki grupta incelenir. İstanbul üslubunda, *hatâyî* grubu kadar rağbet görmemekle birlikte, Türk bezemelerinde göze çarpan mühim bir motif grubudur.

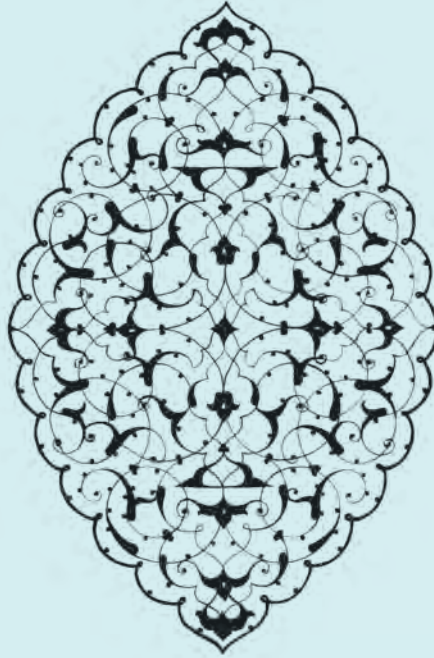
Bulut motifi Orta Asya'da Çinlilerden Türklere geçmiştir ve daha sonraki devirlerde kullanılış şekli farklılık göstermiştir. Hayal mahsulü olarak ejderhanın ağzında gazap ve öfke ifadesi olan bulut, Türk sanatkarının elinde, tabiattaki bulut hâlini almış ve gerçekçi bir anlayış içinde kullanılmıştır.

Çintamâni motifi, sembolik düşünce mahsulü motiflerdendir. Üçgen şeklini hatırlatan, ikisi altta, biri üstte üç yuvarlak ve iki dalgali çizgiden meydana gelir. Osmanlı sanatkarları bu motifi güç, kuvvet ve saltanat sembolü olarak kabul etmişlerdir. Üç yuvarlak, pars postundaki beneklere, iki dalgali çizgi ise kaplan postuna benzetilmiştir. Padişah ve şehzade kaftanlarında sıkça kullanılması bu sebeptendir. *Çintamâni* motifleriyle işlenmiş bu kaftanların Topkapı Sarayı'nda sergilenen zengin örnekleri vardır.

Her devirde önemli bir motif olarak kullanılan ve pek çok çeşidi bulunan *rûmî* motifi, aslı itibarıyla hayvan kaynaklı olup, ismi "Anadolu'ya ait" demektir. Vaktiyle Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü, İran yaylalarına kadar uzanan Anadolu yarımadasına "Diyâr-ı Rûm" denilmesinden dolayı motife bu ad verilmiştir. *Rûmî* kelimesinin yanlış düşüncelere sebep olduğunu gören bazı sanat adamlarımız bu motife, *Türkî* veya *Selçûkî* ismini koymayı teklif etmişlerse de bu teklif kabul görmemiştir. *İşlemeli*, *sencîde*, *sarıлма*, *dendanlı* gibi *rûmî* çeşitleri vardır. *Rûmî* ve *münhani* motiflerinin en belirgin çizim özelliği, nüans verilmeksizin hazırlanmasıdır.

3- Rûmî motifleriyle hazırlanmış bir küşe deseni

4-5- XVI. asır kitap kaplarından alınmış rûmî motifleriyle iki şemse örneği

